

Małgorzata Gmurczyk-Wrońska

<https://orcid.org/0000-0001-7025-4872>

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Ze wschodniej polityki Francji w okresie rokowań pokojowych Polski z bolszewikami w drugiej połowie 1920 r. i na początku 1921 r.

Zarys treści: Artykuł dotyczy francuskiej polityki głównie wobec Polski oraz Rosji bolszewickiej i „białej”. Zagadnienia zostały przedstawione w kontekście toczących się w Mińsku, a potem w Rydze polsko-sowieckich pertraktacji pokojowych i podpisanego w marcu 1921 r. pokoju. Celem artykułu było pokazanie stanowiska Francji wobec tych wydarzeń, a także przedstawienie francuskiej koncepcji polityki na wschodzie Europy, również w kontekście prób neutralizowania Niemiec i zabezpieczenia się przed ewentualnym zagrożeniem z ich strony. Francuzi zachowali dystans wobec tych pertraktacji i pokoju w Rydze, spodziewali się jednak wiosną 1921 r. ataku bolszewików na Polskę, Rumunię, Czechosłowację i państwa bałtyckie. W związku z tym snuli plany wsparcia materialowego i finansowego tych państw. Francja miała cały czas nadzieję na upadek rządu bolszewików. Równoległe do tych działań Francja przygotowywała się do zawarcia układów sojuszniczych z państwami Europy Środkowej, w tym z Polską.

Outline of content: The article deals with French policy towards Poland and Bolshevik and ‘White’ Russia. The issues are presented in the context of the Polish-Soviet peace negotiations taking place first in Minsk and then Riga, and the peace signed in March 1921. The article aims to show the French position towards these events and present the French conception of policy in Eastern Europe, also in the context of attempts to neutralise Germany and secure against a possible German threat. The French kept their distance from the Polish-Soviet peace negotiations and the signed peace in Riga but expected the Bolsheviks’ attack against Poland, Romania, Czechoslovakia, and the Baltic states in the spring of 1921. Accordingly, they devised plans for material and financial support for these countries. All along, France hoped for the fall of the Bolshevik government. Parallel to these actions, France was preparing to conclude alliance agreements with Central European states, including Poland.

Słowa kluczowe: Rosja bolszewicka w polityce Francji, Rosja „biała” w polityce Francji, Europa Środkowo-Wschodnia w polityce Francji po I wojnie światowej, polsko-sowieckie rokowania w Rydze, traktat ryski

Keywords: Bolshevik Russia in French politics, 'White' Russia in French politics, Central and Eastern Europe in French politics after World War I, Polish-Soviet negotiations in Riga, Treaty of Riga

Dla francuskiej polityki zagranicznej na wschodzie Europy od końca XIX w. priorytetem był antyniemiecki sojusz z Rosją. Kiedy jednak porewolucyjna Rosja pogrążyła się w wojnie domowej, a bolszewicy po dojściu do władzy zawarli z Niemcami pokój, Francja zaczęła wspierać antybolszewicką Rosję „białą”. Wynikało z tego jednak wiele problemów i niekonsekwencji w polityce Francji. Wielość ośrodków Rosji „białej” i właśnie pomiędzy nimi, a także odmienne stanowisko Wielkiej Brytanii, gotowej jednak do zaakceptowania rządu bolszewików, nie ułatwiały Francji działań. Poza dążeniem do utrzymania antyniemieckiego sojusznika na wschodzie Francja dążyła do odzyskania swoich strat finansowo-gospodarczych poniesionych w Rosji przed I wojną światową oraz prowadzenia rozmów tylko z takim rządem, który godziłby się podjąć te kwestie. W odróżnieniu od bolszewików przedstawiciele Rosji „białej” dawali nadzieję na takie rozwiązanie, ale jednocześnie nawiązywali do wielkomocarstwowych tradycji Rosji. Nie stanowiłoby to większego problemu dla Francji, gdyby nie fakt, że to właśnie Francja na kongresie pokojowym w Paryżu w 1919 r. wspierała dążenia niepodległościowe narodów wchodzących przed wojną w skład Imperium Rosyjskiego. Szczególnie poparcie dla aspiracji niepodległościowych Polski stało się źródłem jej licznych problemów we wschodniej polityce. Francja chciała utrzymać wpływy w Europie Środkowo-Wschodniej i w ustaleniach z Brytyjczykami zarezerwowała te tereny dla swojej „strefy wpływów”, ale nie mogła znaleźć właściwego dla siebie rozwiązania i pogodzenia sprzecznych interesów Polski i Rosji „białej”¹. Dla Polski zresztą niebezpieczna była zarówno Rosja „czerwona”, jak i „biała”. Wynikało to także z koncepcji federacyjnej Józefa Piłsudskiego. Wszystko więc, co działo się w stosunkach polsko-sowieckich, interesowało Francję i próbowała ona występować w roli arbitra lub protektora zarówno wobec Polski, jak i Rosji. W działaniach tych Francja była konsekwentnie antybolszewicka i w tym wspierała Polskę. Od 1919 r. Francuska Misja Wojskowa (FMW) i jej specjaliści szkolili polskiego żołnierza, a francuskie kredyty pozwalały w części dozbrajać polską armię². Dzięki zabiegom przewodniczącego Wojskowego Komitetu Sojuszniczego w Wersalu, marszałka Ferdinanda Focha, w trudnych dla Polski tygodniach lata 1920 r. francuscy wojskowi jako

¹ Szerzej zob. M. Gmurczyk-Wrońska, *Stanisław Patek w dyplomacji i polityce (1914–1939)*, Warszawa 2013, s. 178–180.

² Wiele ustaleń źródłowych wnosi Frédéric Guelton. Zob. *idem, La France et la guerre polono-bolchevique*, „Annales-Centre Scientifique de l'Académie Polonaise à Paris” 13 (2011), s. 89–124; *idem, Lorsque les officiers français jugeaient les officiers polonais*, w: *La Pologne et l'Europe du partage à l'élargissement (XVIIIe–XXIe siècles)*, ed. I. Davion, J. Kłoczowski, G.H. Soutou, Paris 2007, s. 99–107.

doradcy udali się na front walk polsko-bolszewickich. Foch odegrał także dużą rolę w umożliwieniu dotarcia do Polski broni z Francji³. Z zadowoleniem Francuzi przyjęli klęski bolszewików w lecie 1920 r. w wojnie z Polską, ale z dystansem podchodzili już do polsko-sowieckich rokowań pokojowych w Mińsku, a potem w Rydze. Pokój z bolszewikami oznaczał uznanie ich za prawowitych władców Rosji. Dla Francji punktem odniesienia była jednak Rosja „biała”⁴. Francuzi ciągle oczekiwali od Polaków współpracy wojskowej z Rosją „białą” przeciwko bolszewikom. Strona polska takie rozmowy z przedstawicielami Rosji „białej” prowadziła także w Paryżu, ale z uwagi na rozbieżności co do granicy polsko-rosyjskiej i ambicje „białych” generałów traktowano to raczej jako manewr taktyczny niż rzeczywisty cel wojskowo-polityczny⁵. Dla Francji istotne było natomiast, aby Rosja nie porozumiała się z Niemcami i aby udało jej się zawrzeć antyniemiecki sojusz z Rosją „białą” lub wejść w układy sojusznicze z małymi państwami na wschodzie Rosji. We francuskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych (MSZ) już w końcu 1917 r. opracowywano koncepcję tzw. czterech filarów w polityce zagranicznej, czyli zawarcie układów sojuszniczych z Polską, Czechosłowacją, Jugosławią i Rumunią⁶. Koncepcja ta zaczęła być realizowana w końcu 1920 r. Państwa te, a szczególnie Czechosłowacja i Polska, odgrywały istotną rolę w kalkulacjach politycznych Francji, dotyczących Europy Środkowo-Wschodniej.

Nakłonić Polskę do przystąpienia do Małej Ententy

Plany powstania „bloku” państw określanych mianem Małej Ententy w Europie Środkowej sięgają I wojny i wiążą się przede wszystkim z czeskim politykiem Tomášem Masarykiem. Głównym celem przyświecającym temu pomysłowi były

³ Szerzej zob. W. Śladkowski, *Ferdinand Foch. Marszałek trzech narodów Francji, Wielkiej Brytanii, Polski*, Lublin 2018, s. 193–195.

⁴ Szerzej zob. M. Gmurczyk-Wrońska, *Polska, bolszewicy i „biała” Rosja – z wschodniej polityki Francji (1918–1921)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 49 (2014), z. 1, s. 75–92; *eadem*, *Francja wobec wojny i pokoju z bolszewikami (1919–1921)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 142 (2015), z. 4, s. 573–590; *eadem*, *Francja i jej rosyjski „sojusznik” w latach 1917–1921*, w: *Yesterday. Studia z historii najnowszej. Księga dedykowana prof. Jerzemu Eislerowi w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Olaszek i in., Warszawa 2017, s. 53–68.

⁵ Na ten temat istnieje już dość pokaźna literatura. Zob. A. Juzwenko, *Polska a „biała” Rosja (od listopada 1918 do kwietnia 1920 r.)*, Wrocław 1973; A. Nowak, *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*, Warszawa 2001; M. Wołos, *In the Hallways of Versailles. „White” Russia and Poland during the Paris Peace Conference*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 55 (2020), z. 3, s. 6–32; P.S. Wandycz, *France and Her Eastern Allies 1919–1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*, Minneapolis–Westport 1962; *idem*, *Soviet-Polish Relations, 1917–1921*, Cambridge (Mass.) 1969; A.M. Cieniało, T. Komarnicki, *From Versailles to Locarno. Keys to Polish Foreign Policy, 1919–1925*, Lawrence 1984.

⁶ G.H. Soutou, *La grande illusion. Quand la France perdait la paix 1914–1920*, Paris 2015, s. 261–262.

uniemożliwienie powrotu Habsburgom na Węgry i próba zabezpieczenia się przed ewentualnym rewanżyzmem węgierskim. W latach 1920–1921 formował się „blok” składający się z Czechosłowacji, Jugosławii i Rumunii. Francja wspierała to przedsięwzięcie, gdyż widziała szansę stabilizacji w rejonie Europy Środkowej, a szczególnie możliwość blokowania Niemiec, jak również zabezpieczenie przed Rosją bolszewicką. Gorącym zwolennikiem powstania Małej Ententy był premier i minister spraw zagranicznych Alexandre Millerand (funkcje te pełnił od stycznia do września 1920 r.), podobnie jak jego następcy⁷. Francja namawiała także Polskę do przyłączenia się do tego „bloku”. Szczególnie zależało jej na współpracy Polski z Czechosłowacją. Państwa te w koncepcji Francji miały być jednym z głównych filarów architektury bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej⁸. Francja widziała w tym bowiem szansę na ochronę Polski i regionu Europy Środkowej przed zakusami bolszewików. Rozmowy w tej sprawie z polskim ministrem spraw zagranicznych w Warszawie Eustachym Sapiehą prowadził francuski poseł Hector de Panafieu jesienią 1920 r., czyli w momencie, kiedy Polska podjęła już rozmowy pokojowe z bolszewikami. W telegramie z 28 września 1920 r. Panafieu pisał do premiera i ministra spraw zagranicznych Georges’a Leyguesa (funkcje te pełnił od września 1920 do stycznia 1921 r.), że Polska nie jest zainteresowana pracami nad tworzeniem Małej Ententy, ale myśli o ewentualnym porozumieniu nie tylko z Rumunią, ale i z Węgrami w celu utworzenia solidnego frontu antybolszewickiego⁹. Strona polska nie chciała przystąpić do Małej Ententy, gdyż – jak pisał minister spraw zagranicznych Sapieha – „jest ona kombinacją polityczną obliczoną na stosunki lokalne i ma na celu jedynie zapewnienie państwowemu rozbiorniczemu utrzymanie w mocy traktatu zawartego z Węgrami w Trianon”. Polska byłaby zainteresowana tą konstrukcją, pisał dalej Sapieha, gdyby poszerzyć krąg wchodzących w jej skład państw zainteresowanych „utrzymaniem pokoju na wschodzie Europy”¹⁰. Dodajmy, że jedną z przyczyn takiej postawy rządu polskiego był trwający od 1919 r. konflikt polsko-czeski o Śląsk Cieszyński¹¹.

⁷ Szerzej zob. J.Ph. Namont, *La Petite Entente, un moyen d'intégration de l'Europe centrale?*, „Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin” 2 (2009), no. 30, s. 45–56.

⁸ Szerzej zob. I. Davion, *Mon voisin, cet ennemi. La politique de sécurité française face aux relations polono-tchécoslovaques entre 1919 et 1939*, Bruxelles 2009; *eadem*, *L'intégration de la Pologne dans la Petite Entente: cheval de Troie de la France et serpent de mer diplomatique*, „Valahian Journal of Historical Studies” (2004), no. 2, s. 67–93; M.K. Kamiński, *Konflikt polsko-czeski 1918–1921*, Warszawa 2001.

⁹ *Documents Diplomatiques Français* (dalej: DDF), 1920, t. 3, ed. J. Bariéty, Bruxelles 2002, dok. 23, przypis 2.

¹⁰ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich* (dalej: DiM), t. 3, oprac. W. Gostyńska i in., Warszawa 1964, dok. 212, 1920 wrzesień 10, Warszawa, Instrukcja polityczna ministra spraw zagranicznych E. Sapiehy dla placówek zagranicznych RP informująca o stanowisku państw Europy i Stanów Zjednoczonych AP wobec rokowań pokojowych radziecko-polskich, s. 410. Szerzej zob. A. Essen, *Polska a Mała Ententa 1920–1934*, Warszawa 1992.

¹¹ Szerzej zob. M.K. Kamiński, *op. cit.*

Oczekiwanie na sukcesy gen. Piotra Wrangla

Francja uznała oficjalnie, *de facto*, rząd gen. Piotra Wrangla 11 sierpnia 1920 r. Francuskie władze polityczno-wojskowe miały nadzieję na porozumienie Polski z rządem Wrangla i ich wspólną walkę z bolszewikami. Polskie zwycięstwo w Bitwie Warszawskiej dawało w oczach francuskich decydentów nadzieję na takie współdziałanie i ostateczne pokonanie bolszewików. Millerand pisał do marszałka Focha 6 września 1920 r., iż „generał Wrangel przewiduje utworzenie frontu generalnego i jednolitego, łączącego wysiłki Polski z wojskami południowej Rosji w celu wykorzystania obecnej sytuacji do doprowadzenia do ostatecznego zniszczenia potęgi militarnej Sowieców. Uważam, że zależy nam na wykorzystaniu bieżących wydarzeń, aby raz na zawsze obalić sowiecką dominację”¹². Paryż z zadowoleniem przyjął wiadomość o mającym przybyć do Warszawy wysłanniku gen. Wrangla – gen. Piotrze Machrowskim, szefie sztabu Sił Zbrojnych Południa Rosji. Dodajmy, że Machrowski od czerwca 1920 r. był przedstawicielem wojskowym gen. Wrangla w Polsce. Do Warszawy przybył dopiero w październiku 1920 r.¹³ W nocie Rady Wojennej ententy, kierowanej przez marszałka Focha, z 6 września 1920 r., podkreślając pozytywy współpracy Polski z gen. Wranglem, wskazywano, iż polska akcja militarna przeciwko bolszewikom powinna być ograniczona „do wyzwolenia i obrony polskiego terytorium”, gdyż miało to utorować drogę do ustanowienia przyszłej wschodniej granicy Polski¹⁴. W nocie nie wyjaśniono, co rozumiano pod pojęciem „obrony polskiego terytorium”. Możemy jedynie domyślać się, że chodziło o polsko-rosyjską linię demarkacyjną wyznaczoną 8 grudnia 1919 r. przez Radę Najwyższą ententy, czyli linię zbliżoną do trzeciego rozbioru Polski z 1795 r. (w linii tej nie zaznaczono przynależności Galicji Wschodniej, która przed wojną wchodziła w skład Austrii). Francja dopuszczała właściwie tylko zawarcie w przyszłości pokoju przez Polskę z Rosją „białą”. W nocie tej pisano także, że to pod

¹² DDF, 1920, t. 2, Paris 1999, dok. 438, Paryż 6 IX 1920, Pismo Milleranda do Focha, s. 565.

¹³ *Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich 1918–1926*, cz. 1: 1918–1921, cz. 2: 1921–1926, red. M. Wołos, J.J. Bruski, Warszawa 2020.

¹⁴ DiM, t. 3, dok. 211, 1920 wrzesień 6, [Paryż], Notatka Rady Wojennej Ententy w sprawie nowego planu współdziałania wojsk polskich z wojskami gen. P. Wrangla, s. 398–400: „L'entrée de l'Armée Polonaise en Russie ne manquerait pas de réveiller, comme au moment de l'expédition de Kiev, le sentiment national Russe au profit des Soviets. Toute opération polonaise d'envergure vers le Sud, en vue de la liaison avec Wrangel, est dangereuse, parce qu'elle risquerait d'enlever à la défense du front Nord les effectifs nécessaires pour parer de ce côté à la menace des concentrations bolcheviques et de découvrir la route de Varsovie. Enfin pour être admise par l'ensemble des Alliés, l'action militaire polonaise doit se borner strictement à la libération et à la défense du territoire polonais. La coopération polonaise dans la lutte contre les Soviets doit donc être limitée à l'établissement d'un barrage défensif sur la future frontière orientale de la Pologne, et à l'activité nécessaire sur ce front pour immobiliser une notable partie des forces bolcheviques. La réconstitution de la Russie ne doit pas être recherchée au moyen d'une invasion de la Russie par des forces étrangères, polonaise surtout. Elle ne peut être que l'oeuvre de forces russes”.

przewodnictwem gen. Wrangla powinna być odbudowana „Wielka Rosja” o charakterze federacyjnym. Rząd polski przypuszczał, iż Francuzi opowiadali się za linią Curzona, która w dużym stopniu nawiązywała do linii z 8 grudnia 1919 r. Strona polska zdawała sobie sprawę z dążenia Francji do „wskrzeszenia potężnej Rosji, niezależnej od Niemców, która by przyjęła dawniejsze zobowiązania, a zarazem pozostawała w dobrych stosunkach z Polską”¹⁵.

Francuzi oficjalnie dystansowali się od prowadzonych w Rydze polsko-sowieckich rokowań pokojowych. W dużym stopniu wynikało to z nadziei pokładanych w sukcesie sił gen. Wrangla i dość szybkim, jak sądzono, upadku bolszewików. W ich ocenie sprawne zawarcie rozejmu przez rząd polski z bolszewikami mogłoby doprowadzić do odparcia przez bolszewików sił Wrangla, a jednocześnie być niekorzystne dla Polski i utrzymania pokoju w tym rejonie¹⁶.

Następca Milleranda, premier i minister spraw zagranicznych Leygues pisał już 1 października 1920 r. w instrukcji do posła w Warszawie Panafieu, iż Francja będzie wspierać Polskę w jej obronie przed bolszewikami i przestrzegać przed zawarciem rujnującego pokoju (*paix désastreuse*). Określenie to dotyczyło w opinii Francuzów zbyt wygórowanych polskich ambicji granicznych na wschodzie. Leygues powtarzał stosowane od 1919 r. określenie na Quai d’Orsay o „etnograficznej granicy” Polski na wschodzie¹⁷ oraz przywiązywaniu dużej wagi przez Francję do poprawnych stosunków Polski z rządem gen. Wrangla. Co ciekawe, w odróżnieniu od dokumentacji z września 1920 r., 1 października Leygues pisał już, iż Francja gotowa byłaby może nawet zaakceptować pokój rządu polskiego z bolszewikami. W pewnym sensie stabilizowałby on sytuację w tym rejonie (przynajmniej na jakiś czas), ale pokój ten nie powinien drażnić „rosyjskiego patriotyzmu”¹⁸.

¹⁵ *Ibidem*, dok. 222, 1920 wrzesień 10, Warszawa, Instrukcja polityczna ministra spraw zagranicznych E. Sapięhy dla placówek zagranicznych RP informująca o stanowisku państw Europy i Stanów Zjednoczonych AP wobec rokowań pokojowych radziecko-polskich, s. 401–402.

¹⁶ DDF, 1920, t. 3, dok. 21, Paris 30 IX 1920, s. 26: Note du Département: „Tenant compte des succès du général Wrangel, il semble qu’une action concertée entre les forces antibolchéviques puisse aboutir assez rapidement à la chute du régime des Soviets; but poursuivi par la politique du gouvernement français. Cependant la conclusion immédiate d’un armistice russo-polonais entraînerait des conséquences d’ordre moral qui permettraient aux bolcheviks de réagir et peut-être de refouler l’avance du général Wrangel”.

¹⁷ Szerzej zob. M. Gmurczyk-Wrońska, *Stanisław Patek w dyplomacji...*, s. 94–96.

¹⁸ DDF, 1920, t. 3, dok. 23, Paryż 1 X 1920, Telegram Leyguesa do Panafieu, s. 28–29: „Nous avons énergiquement soutenu la Pologne dans sa défense contre l’invasion des armées soviétiques, en lui montrant la nécessité de défendre Varsovie et de refuser de signer une paix désastreuse, tout en lui conseillant en même temps de se prêter à toute paix acceptable avec les Soviets [...], le gouvernement français a attiré instamment l’attention du gouvernement polonais sur la nécessité d’être modéré et juste dans sa victoire, de se contenter de ses frontières ethnographiques incontestables pour ne pas froisser irrémédiablement le patriotisme russe [...]. Nous avons également attiré l’attention des Polonais sur la position du général Wrangel (champion de la reconstitution d’une Russie rentrant dans le concert pacifique des nations), sur l’intérêt qu’il y avait à l’aider en facilitant le passage de volontaires russes, sur la possibilité, dans le cas

Sytuacja zmieniła się diametralnie w listopadzie 1920 r., kiedy to pokonany przez bolszewików Wrangel opuścił Krym i z resztkami armii znalazł się w Bizercie.

Konflikt polsko-litewski i preliminaria pokojowe z bolszewikami

Od 21 września 1920 r. rokowania polsko-sowieckie toczyły się w Rydze. Już 5 października podpisano protokół w sprawie preliminarzów pokojowych. 12 października zawarto umowę o preliminarzach i rozejmie. Strona francuska była zdziwiona i poirytowana takim obrotem spraw. Żle przyjęto w Paryżu zajęcie przez Polaków Wilna 9 października 1920 r. W dniach 8 i 9 października 1920 r. Panafieu przekazał francuskiemu ministrowi spraw zagranicznych informację o mającym nastąpić podpisaniu przez Polskę i Rosję sowiecką preliminarzów pokojowych w Rydze. Podał też przewidywaną linię granicy polsko-sowieckiej¹⁹. Francuski dyplomata zwracał uwagę, że linia ta w związku z włączeniem Wilna do Polski znacząco odbiega od zobowiązań przyjętych w Spa przez premiera Władysława Grabskiego²⁰. Leygues nie tylko przyjął to krytycznie, ale wydał polecenie swemu dyplomacie wystosowania *démarche* razem z Brytyjczykami przeciwko rozpościeraniu przez Polskę nadmiernie swego terytorium na wschodzie²¹. Francja i Wielka Brytania wystosowały *démarche* 16 października 1920 r. Mocarstwa te domagały się respektowania zobowiązań granicznych na wschodzie, podpisanych przez premiera Grabskiego w Spa 10 lipca 1920 r.²²

Podpisany przez Grabskiego dokument w Spa, w którym wyrażał on zgodę na linię Curzona w zamian za pośrednictwo ententy, a dokładnie Wielkiej Brytanii, w doprowadzeniu do polsko-bolszewickich negocjacji pokojowych, jesienią 1920 r. stał się ponownie punktem odniesienia mocarstw zachodnich w związku z zajęciem przez Polskę Wilna i toczącymi się negocjacjami pokojowymi z bolszewikami. Przypomnijmy, że w dokumencie podpisanym przez Grabskiego Wilno miało być przekazane Litwinom. Stanowisko Polski wobec linii Curzona od początku było krytyczne. Dodatkowo z uwagi na fiasko pośrednictwa brytyjskiego w negocjacjach

où les négociations de paix n'aboutiraient pas aux résultats et aux garanties indispensables, de combiner les efforts de tous les peuples menacés par l'anarchie et la propagande communiste des bolcheviks. Mais il va de soi que, si les conditions essentielles à la sécurité et à la libre construction de la Pologne sont obtenues dans les négociations de Riga, le gouvernement français, comme tous les Alliés, conseille, comme il l'a déjà fait, à la Pologne de signer une paix avantageuse et modérée”.

¹⁹ *Ibidem*, dok. 51, Warszawa 8 X 1920, Telegram Panafieu do Leyguesa, s. 70–71; *ibidem*, dok. 53, 9 X 1920, Telegram Panafieu do Leyguesa, s. 73, przypis 1.

²⁰ *Ibidem*, dok. 53, 9 X 1920, Telegram Panafieu do Leyguesa, s. 73, przypis 1.

²¹ *Ibidem*, dok. 53, Paryż 11 X 1920, Telegram Leyguesa do Panafieu, s. 73.

²² *Ibidem*, dok. 68, Varsovie 14 X 1920, Telegram Panafieu do Leyguesa, s. 93–94; *ibidem*, dok. 79, Paris 16 X 1920, Telegram Leyguesa do Panafieu, s. 111–112.

z bolszewikami Polska wskazywała na nieaktualność tych ustaleń. Rada Obrony Państwa na posiedzeniu 27 sierpnia 1920 r. podjęła decyzję o przekroczeniu przez Wojsko Polskie owej linii. Strona polska opowiadała się za przyjęciem granicy biegnącej na wschód od Wilna, a na południowym wschodzie – za linią wzdłuż rzek Horyń i Zbrucz. Dodajmy, że na mocy traktatu sowiecko-litewskiego, podpisanego 12 lipca 1920 r., Wilno znalazło się w granicach państwa litewskiego. Stosunki polsko-litewskie znowu weszły w fazę wojenną, a rząd polski wystąpił do Ligii Narodów w tej sprawie. Obie strony wprawdzie zgodziły się na zawieszenie broni wzdłuż linii demarkacyjnej z 8 grudnia 1919 r., ale wkrótce jednak Wojsko Polskie przekroczyło tę linię. Działania te wynikały z planów Bitwy Niemeńskiej, która zadecydowała o pokonaniu bolszewików. Ostatecznie wznowiono rozmowy polsko-litewskie i podpisano 7 października 1920 r. niekorzystną dla Polski umowę w Suwałkach²³. 9 października w wyniku akcji gen. Lucjana Żeligowskiego Polska zajęła Wilno, a kilka dni później generał wydał dekret dotyczący organizacji władzy na Litwie Środkowej²⁴. Szef francuskiego Sztabu Generalnego gen. Edmond Buat²⁵ zapisał w swoim dzienniku 11 października 1920 r., że „Polska, zwycięska nad bolszewikami i gotowa do zawarcia z nimi rozejmu, wycofała się w ostatniej chwili. Co kryje się w tej sprawie? W dodatku polski generał rezygnuje i maszeruje ze swoją dywizją na okupowane przez siebie Wilno – o to miasto walczą Polacy i Litwini – kolejna komplikacja, która nie pomoże”²⁶. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy ta opinia była odosobniona. Francuski generał wyraźnie zdziwił się polską zgodą na zawarcie rozejmu z bolszewikami i próbował to łączyć nawet z zajęciem przez Żeligowskiego Wilna. Możemy domyślać się też, że wśród sfer polityczno-wojskowych Francji istniały różnice zdań na temat granicy polsko-rosyjskiej i ewentualnych postaw wobec bolszewików. W świetle dostępnej dokumentacji nie jest jasne, czy dopuszczano w tym czasie myśl o dalszej ofensywie wojsk polskich w głąb Rosji, oczywiście we współpracy z Wranglem, w celu pokonania bolszewików.

²³ *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925*, red. H. Janowska, T. Jędruszczak, Warszawa 1981, 1920 październik 7, Suwałki, dok. 302, Umowa między Polską a Litwą w sprawie ustanowienia tymczasowego modus vivendi aż do ostatecznego uregulowania stosunków między obu państwami, s. 599–600.

²⁴ *Ibidem*, dok. 303, 1920 październik 12, Wilno, Dekret gen. L. Żeligowskiego dotyczący organizacji władzy na Litwie, s. 601.

²⁵ 19 lutego 1921 r. gen. Edmond Buat wraz z marszałkiem Ferdinandem Fochem, ministrem finansów Paulem Doumerem i polskim ministrem spraw wojskowych gen. Kazimierzem Sosnkowskim złożył podpis pod polsko-francuską konwencją wojskową.

²⁶ *Journal du général Edmond Buat 1914–1923*, oprac. F. Guelton, Paris 2015, zapis z 11 X 1920, s. 922: „La Pologne, victorieuse des bolcheviques et prête à conclure avec eux un armistice, s’est dérobée au dernier moment. Que cache encore cette affaire? De plus, un général polonais donne sa démission et marche avec sa division sur Wilna qu’il occupe – cette ville est contestée par Polonais et Lituaniens – autre complication qui n’arrangera quère les chose”.

Polsko-francuskie pertraktacje gospodarcze i wojskowe

Pomimo krytycznego stanowiska rządu francuskiego wobec zajęcia przez Polskę Wilna i dystansu do toczących się pertraktacji pokojowych z bolszewikami, rząd francuski miał świadomość nieznacznego wzmocnienia pozycji Polski w tym okresie. Wtedy rozpoczynano już polsko-francuskie negocjacje gospodarcze i wojskowe. We wrześniu 1920 r. w Paryżu przebywał minister finansów Grabski i prowadził rozmowy na temat długoterminowej pożyczki dla Polski, przeznaczonej głównie na cele wojskowe. Francuscy przedsiębiorcy, wspierani przez rząd, byli dodatkowo bardzo zainteresowani, poza kopalniami węgla, przemysłem górniczo-hutniczym i włókienniczym, złożami ropy naftowej w Galicji (francuscy przedsiębiorcy wykupili liczne udziały niemieckie i austriackie w spółkach naftowych) i domagali się podpisania korzystnej dla nich umowy naftowej. Strona francuska uzależniała podpisanie umowy w sprawie pożyczki od zawarcia umowy naftowej²⁷. Grabski natomiast dążył do powiązania zawarcia umowy naftowej z wprowadzeniem w obieg polskiego kredytu na rynku paryskim. 14 października 1920 r. premier i minister spraw zagranicznych Leygues w piśmie do ministra finansów Frédéric'a François-Marsała dopatrywał się przyczyn tak ostrego stanowiska Grabskiego wobec klęsk wojsk bolszewickich i rozwoju rozmów ryskich. Jednocześnie wskazywał, iż Francja w tworzącej się nowej rzeczywistości na wschodzie zyskuje pewną swobodę działania i bez konsultacji z Brytyjczykami skoncentruje się na ochronie własnych interesów ekonomicznych²⁸.

Francuskie kręgi gospodarcze

Francuskie kręgi gospodarcze zaczęły zastanawiać się nad zmianą stanowiska wobec bolszewików po klęskach gen. Wrangla w listopadzie 1920 r. U podstawy tego myślenia leżała obawa przed zdominowaniem handlu z Rosją sowiecką przez Wielką Brytanię. Francuzi obawiali się zawarcia nawet jakiegoś tajnego porozumienia gospodarczego pomiędzy Moskwą i Londynem²⁹. Z uwagą śledzono wszystko, co działo się w polityce międzynarodowej wokół Rosji sowieckiej. W końcu 1920 r. tendencje te nie spotkały się jednak z akceptacją premiera i ministra spraw zagranicznych, który cały czas podkreślał fakt nieczynienia pretekstu i nieuznawania żadnej formy rządu sowieckiego³⁰. Rząd francuski nie zajął oficjalnego

²⁷ Szerzej zob. J. Kukułka, *Francja a Polska po traktacie wersalskim 1919–1922*, Warszawa 1970, s. 329–331; DDF, 1920, t. 3, dok. 27, Paris 1 X 1920, Pismo Leyguesa do François-Marsała; *ibidem*, dok. 41, Paris 5 X 1920, Note du Service Financier sur les négociations franco-polonaises.

²⁸ DDF, 1920, t. 3, dok. 73, Paris 14 X 1920, Pismo Leyguesa do François-Marsała.

²⁹ *Ibidem*, dok. 261, Paryż 1 XII 1920, List Chevilly d'Humilly attaché handlowego (dyrektor biura) na Rosję i limitrofy do Auguste'a Isaaca ministra handlu i przemysłu, s. 378–380.

³⁰ *Ibidem*, dok. 283, Paryż 8 XII 1920, Telegram Leyguesa do wszystkich placówek dyplomatycznych, s. 404–405.

stanowiska wobec podpisanych preliminarów pokojowych także później, po podpisaniu pokoju w Rydze³¹.

Francja brała pod uwagę kolejny atak bolszewików

Francja potrzebowała Wielkiej Brytanii do swej polityki antybolszewickiej. Wracając do okresu, kiedy premierem i ministrem spraw zagranicznych był Millerand, można postawić pytanie, czego tak naprawdę oczekiwał on w czasie rozmów z Brytyjczykami. Czy to było tylko dążenie do uzyskania dyplomatycznego wsparcia w utrzymaniu antybolszewickiego stanowiska, czy może sondowanie Londynu co do możliwości powrotu do wariantu wojennego przeciwko bolszewikom? Czytając dokumentację z tego okresu, odnosi się wrażenie, iż premier Millerand oczekiwał od Davida Lloyd George'a bardziej zdecydowanych działań. Premier brytyjski powiedział w czasie spotkania w Hythe 9 sierpnia 1920 r., iż dla jego rządu tak samo trudno jest zdecydować się na wojnę z bolszewikami, jak Francji na pokój³². W dostępnych mi dokumentach nie znalazłam jednak wzmianki, aby z ust Milleranda padło nawoływanie do bezpośredniego zaangażowania się ententy w konflikt militarny z bolszewikami, nawiązujący do jej interwencji z końca wojny. Francuski polityk mówił jedynie o konieczności zachowania Polski, udzielenia jej wsparcia wojskowego, wyrażał nieufność do rządu bolszewików i sprzeciwiał się dążeniu do uznania ich na arenie międzynarodowej. Jedyne co Francji udało się osiągnąć z Brytyjczykami w sprawie jej polityki wschodniej, to wspólne oświadczenie mówiące o woli ratowania niepodległej Polski w „granicach etnograficznych”, złożone w czasie konferencji w Hythe w dniach 8 i 9 sierpnia 1920 r.³³

Francuskie władze wojskowe i wywiad jesienią 1920 r. spodziewali się kolejnego ataku zbrojnego bolszewików w kierunku zachodnim na wiosnę 1921 r. Sądzono, iż nastąpi ponowny atak na Polskę, ale przede wszystkim na Rumunię i państwa bałtyckie, a także na Kaukazie. Francuski attaché wojskowy w Bukareszcie, gen. Victor Pétin, 19 listopada 1920 r. pisał do chargé d'affaires Francji w Bukareszcie Henri Cambona o rozmowie, jaką odbył z premierem Rumunii gen. Alexandru Averescu. Rumuński polityk sądził, iż po klęsce Wrangla nie jest możliwe pokonanie bolszewików przez jakiegokolwiek siły antyrewolucyjne w Rosji. Reżim bolszewicki umacniał się i stanowił w jego ocenie niebezpieczeństwo dla państw sąsiadujących z nimi, a także dla Francji tak długo wspierającej Wrangla. Averescu spodziewał się ataku bolszewików wiosną 1921 r. i snuł plany ofensywy prewencyjnej na Rosję

³¹ *Ibidem*, t. 1, Paris 1997, dok. 76, 4 II 1921, Note du Département, s. 118–119; M. Wołos, *Francja a traktat ryski*, w: *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1998, s. 263–264.

³² DDF, 1920, Annexes, dok. 56, Zapis Milleranda z rozmów w Hythe 9 VIII 1920, s. 438.

³³ *Ibidem*, t. 2, dok. 331, Paryż 11 VIII 1920, Telegram Milleranda do placówek dyplomatycznych na temat postanowień tej konferencji, s. 424. Pisze o tym także J. Kukułka, *op. cit.*, s. 223–225.

sowiecką, prowadzonej przez wojska polskie i rumuńskie wspierane przez aliantów. Sądził, że tylko interwencja zewnętrzna jest w stanie obalić reżim bolszewicki³⁴.

Rząd francuski podchodził z dystansem do rumuńskich deklaracji. Nie lekceważył jednak, jak Brytyjczycy, zagrożenia ze strony bolszewików, ale chyba nie do końca był przekonany co do realności takiego scenariusza. Na ten temat dyrektor polityczny we francuskim MSZ Jules Laroche pisał do sekretarza generalnego tego ministerstwa, Philippe'a Berthelota, 22 grudnia 1920 r. Laroche powoływał się na doniesienia szefa FMW w Polsce gen. Henri Niessela z Warszawy oraz przedstawiciela Francji w Belgradzie Louisa de Fontenaya. Dodajmy, że z dokumentów wymienianych między władzami francuskimi a ich przedstawicielami w Belgradzie wyłania się groźba ataku bolszewików na Jugosławię. Idąc za sugestiami przedstawicieli dyplomatyczno-wojskowych Francji w Polsce i Jugosławii, Laroche wskazywał na potrzebę współpracy pomiędzy Finlandią, Estonią, Łotwą, Litwą, Polską i Rumunią. Nawiązywał także do planu przedstawionego władzom francuskim przez Erazma Piltza w końcu 1919 r. Polski dyplomata kreślił tam plany aliansu wojskowego między tymi państwami³⁵. Laroche wskazywał na konflikt polsko-litewski jako czynnik destabilizujący i ułatwiający działanie bolszewikom. W jego słowach było jednakże wiele zrozumienia dla polskich sentymentów do Wilna, ale Polska, w jego ocenie, powinna jak najszybciej porozumieć się z Litwą. Nie lekceważąc zagrożenia bolszewickiego, Laroche uważał, iż nie należy zniechęcać Rumunii i Polski do podpisania pokoju z bolszewikami³⁶.

³⁴ DDF, 1920, t. 3, dok. 204, Bukareszt 19 XI 1920, Pismo Péтина do Cambona, s. 294. Spotkanie odbyło się w czasie obiadu w polskim poselstwie kierowanym przez Aleksandra Skrzyńskiego. Polski dyplomata, jak wynika z przypisu do dokumentu, był dość sceptyczny wobec przewidywań rumuńskiego generała i polityka. Averescu miał powiedzieć: „Au printemps prochain, le gouvernement des Soviets ne pourra manquer de chercher un dérivatif à ses difficultés d'ordre intérieur et il recommencera la guerre contre la Pologne d'abord, dont l'armée est épuisée, et contre nous ensuite. On ne peut échapper à ce danger d'écrasements successifs qu'en adoptant un système basé sur cette vérité que la guérison de la Russie ne viendra pas d'une évolution intérieure, mais d'un remède extérieur. Ce remède, nous devons l'appliquer par une offensive préventive, prise au printemps prochain contre la Russie. Elle serait menée par les forces de Pologne et de Roumanie, appuyées par une dizaine de divisions occidentales. Une trentaine de divisions, au total, serait très suffisant pour des opérations actives qui sont les plus faciles. Ce qu'il y a de plus difficile, c'est la garde des arrières et des communications; nous, Roumains, nous aurions les moyens de l'assurer”, *ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, dok. 346, Paris 22 XII 1920, Pismo Laroche do Berthelota, s. 494–495.

³⁶ *Ibidem*, s. 494–495: „Pour être efficace, cette entente doit comporter une alliance militaire précise et même un commandement unique selon la suggestion déjà faite à la fin de 1919 par M. Piltz. Mais il n'importe pas moins qu'elle soit strictement défensive: il ne faut point, par des apparences agressives, donner à la propagande bolcheviste, une arme extrêmement redoutable dans le pays instables de la périphérie russe, dangereusement dans le reste de l'Europe, et permettre au gouvernement de Moscou de jouer à l'intérieur, comme il l'a déjà fait, du nationalisme russe. La question du Lituanie est le plus grand obstacle à la réalisation de ce plan. Traiter les Lituanie de boches et de bolcheviks n'est pas un remède. Si on les exaspère et si on les pousse à bout, Moscou en profitera pour pratiquer une brèche dans la barrière dressée sur son passage, et les conséquences

Z obserwacji francuskiego sztabu wojskowego wynikało, iż Armia Czerwona cały czas dokonywała reorganizacji i wiosną mogłaby przystąpić do ataku³⁷. Bardzo nisko oceniano armię polską, ale doceniano wolę walki. Przepuszczano, iż w razie ewentualnego kolejnego ataku bolszewików Polacy będą nadal walczyć i bronić swego kraju. Opierając się na analizie sztabu wojskowego, francuskie Ministerstwo Wojny przygotowało 5 stycznia 1921 r. notę, z której wynika, iż brano pod uwagę atak bolszewików wiosną 1921 r. i w związku z tym planowano wspomóc w zakresie sprzętu Polskę i Rumunię, a także pośredniczyć w ewentualnym porozumieniu polsko-rumuńskim³⁸. Podkreślmy, że prowadzone od dawna rozmowy polsko-rumuńskie, mające na celu zawarcie sojuszu, były jak najbardziej pozytywnie oceniane w Paryżu. Francuzi mieli jednak nadzieję, że mogą one stanowić krok w kierunku wejścia Polski do „bloku” Małej Ententy. Stosunkom z Polską władze francuskie poświęcały w tym okresie wiele miejsca. Wiązało się to z prowadzonymi już w tym okresie rozmowami na temat sojuszu polityczno-wojskowego. Problem wsparcia państw graniczących z Rosją bolszewicką w przypadku ewentualnego zaatakowania ich przez bolszewików wiosną lub w lecie 1921 r. był wielokrotnie omawiany we francuskim MSZ, Ministerstwie Wojny, a także Ministerstwie Finansów. Dysponujemy pokaźną dokumentacją odnoszącą się do tego tematu. Rozmawiano o konieczności zapewnienia sprzętu wojskowego zagrożonym państwom, czyli Gruzji, Jugosławii, Rumunii, Polsce, Litwie, Estonii, Czechosłowacji. Zamierzano wykorzystać m.in. składki broni pokonanej armii Wrangla³⁹. We francuskich kręgach polityczno-dypl-

directes ou indirectes en seraient incalculables. Tout en favorisant entre la Pologne et la Lituanie l'établissement d'une entente étroite et d'une sort de fédération, qui serait utile aux deux parties et que les Lituaniens ne repoussent pas *a priori*, le gouvernement français devrait s'attacher à faire garantir à la Lituanie la plus complète autonomie intérieure, notamment en ce qui concerne la question brûlante de la grande propriété polonaise, et les satisfactions d'amour-propre national, auxquelles elle a droit. La Pologne a un intérêt trop puissant et trop manifeste à s'attacher la Lituanie par des liens intimes et librement acceptés, pour ne point se hausser à la largeur de vues et la générosité qui sont nécessaires pour créer cette union. L'annexion de Vilna, même en vertu d'un plébiscite régulier, la rendrait impossible et entraînerait du front de défense envisagé, d'autant plus que la Latvia paraît disposée à prendre dans ce cas le partii de la Lituanie. D'autant part, au point de vue qui est ici considéré, il ne semble pas utile d'encourager la Roumanie à traîner en longueur les négociations de paix avec les Soviets. Il serait au contraire conforme à l'intérêt commun qu'elle marchât dans cette voie du même pas que la Pologne et de concert avec elle”.

³⁷ Archives du Ministère des Affaires étrangères, Paris (dalej: AMAE), Direction des Affaires Politique et commerciales, Russie, vol. 167, 5 I 1921, Observations sur les notes du 2ème Bureau de l'Etat-Major de l'Armée en date du 30 decembre, k. 3–4.

³⁸ DDF, 1920, t. 3, dok. 396, Paris 5 I 1920, Note. Communiquée par le Ministère de la Guerre. Observations sur les notes du 2ème Bureau de l'Etat-Major de l'Armée en date du 30 decembre 1920, s. 560–562.

³⁹ AMAE, Direction des Affaires Politique et commerciales, Russie, vol. 167, Procès-verbal de la conférence tenu au ministère des affaires étrangères le 3 fevrier 1921 en vu de determiner l'aide en materiel de guerre à apporter aux états voisins de la Russie en cas d'attaque bolcheviks, k. 29–44; *ibidem*, 5 II 1921 [bez podpisu], Appui matérielle à Donner par la France aux Etat menacés par les Bolcheviks, k. 48–64.

matycznych, a także wojskowych nadal aktualne było przekonanie o iluzoryczności podpisywania jakichkolwiek umów z bolszewikami. Francuzi sądzili, iż bolszewicy nawet jeżeli podpiszą warunki pokojowe, to i tak ich nie dotrzymają. Możemy przypuszczać, że francuski dystans do rozmów pokojowych z bolszewikami, a potem podpisanego w Rydze pokoju, wynikał także z mglistych, ale rozpatrywanych planów wsparcia przez Francję zagrożonych kolejnym atakiem przez bolszewików państw, w tym Polski. Wiązano z tym niewątpliwie nadzieję na doprowadzenie do upadku reżimu bolszewików. Francja chciała pomagać zagrożonym atakiem bolszewickim państwom, ale planowała jedynie dla nich wsparcie materiałowe i finansowe. Oczekiwano współpracy pomiędzy Polską, Czechosłowacją, Rumunią i Jugosławią. Liczono na rychłe porozumienie wojskowe polsko-rumuńskie, a nawet polsko-czechosłowackie⁴⁰. Francuzom „marzyło się” najprawdopodobniej doprowadzenie do sytuacji pokonania bolszewików siłami zagrożonych państw. Kwestie te wymagają jednak dodatkowych badań archiwalnych. W świetle dostępnej mi dokumentacji wyłania się obraz dość podzielonych zdań pomiędzy francuskimi czynnikami politycznymi i wojskowymi na temat kolejnego ataku bolszewików wiosną 1921 r.

W kierunku *alliance de revers*

Kłęska gen. Wrangla w listopadzie 1920 r. i brak poparcia Wielkiej Brytanii w utrzymaniu stanowiska antybolszewickiego wpłynęły niewątpliwie na przyspieszenie rozmów sojuszniczych Francji z Polską. Niestety nie znamy, jak już pisał Józef Kukułka, rozmów marszałka Piłsudskiego z francuskimi decydentami w Paryżu na temat Rosji i polityki Francji i Polski wobec reżimu bolszewików⁴¹. Pomimo dostępu do coraz większej dokumentacji nie mamy pełnego obrazu współpracy wywiadów polskiego i francuskiego. Dysponujemy znanym od lat pismem z 7 lutego 1921 r. szefa FMW gen. Niessela do ministra spraw wojskowych gen. Kazimierza Sosnkowskiego i szefa Sztabu Generalnego gen. Tadeusza Rozwadowskiego. Francuski generał pisał o potrzebie współpracy wywiadów polskiego i francuskiego w kwestii bolszewików w obliczu nawiązania przez Polskę oficjalnych relacji z rządem Sowiec. W piśmie tym wymowne jest stwierdzenie, że współpraca ta „Umożliwiłaby zdemaskowanie niemieckich agentów, sprecyzowanie ich roli i skuteczną walkę z rozprzestrzenianiem się idei komunistycznych⁴² zagrażających nie tylko Polsce, ale wszystkim krajom graniczącym z Rosją, nie oszczędzając przy tym państw zachodnich”⁴³.

⁴⁰ DDF, dok. 434, Paris 14 I 1921, Note du général Weygand, chef d'état-major du maréchal Foche, s. 620–624.

⁴¹ J. Kukułka, *op. cit.*, s. 421.

⁴² Zob. M. Kornat, M. Wołos, *Józef Beck. Biografia*, Kraków 2020, s. 131–138.

⁴³ DiM, t. 3, dok. 265, 1921 luty 7, Warszawa, Pismo szefa wojskowej misji francuskiej gen. H. Niessela do ministra spraw wojskowych RP gen. K. Sosnkowskiego i szefa Sztabu Generalnego WP gen. T. Rozwadowskiego w sprawie współpracy wywiadów w akcji antybolszewickiej, s. 549.

Z najnowszych badań Marka Kornata i Mariusza Wołosa wyłania się jednak dość ponury obraz źle układającej się „współpracy” polsko-francuskiej na odcinku wywiadowczym. Francuzi, decydując się na akceptację polskich relacji z Rosją sowiecką, na uwadze mieli przede wszystkim niedopuszczenie do zbliżenia niemiecko-rosyjskiego. Służyły temu zawarte przez Francję z Polską w 1921 r. i Czechosłowacją w 1924 r. *alliance de revers*. Wprawdzie inicjatywa zawarcia sojuszu polsko-francuskiego wyszła od Polaków, ale Francuzi już od końca 1917 r. w swoich kalkulacjach sojuszniczych uwzględniali Polskę. W obliczu zawarcia układów pokojowych Polski z Rosją i Ukrainą sowiecką Francja zdecydowała się na rozmowy sojusznicze z Polską. Prowadzono je od końca 1920 r. i od samego początku występowały dość poważne kontrowersje związane z kwestiami gospodarczymi i zawarciem konwencji wojskowej. Strona polska dążyła do tego, aby sojusz nie tylko miał charakter antyniemiecki, ale uwzględniał także zagrożenie bolszewickie. W polskim projekcie konwencji, złożonym Francuzom przez gen. Sosnkowskiego, przewidywano, że w przypadku zaatakowania Polski przez Rosję sowiecką Francja wypowie temu państwu wojnę oraz będzie asekurować Polskę od strony Niemiec. Przeciwno angażowaniu Francji w konflikt z Rosją sowiecką wystąpił marszałek Foch⁴⁴. On też stał się autorem ostatecznej wersji konwencji. W przypadku wojny wypowiedzianej przez Sowieców Francja zobowiązała się jedynie do zapewnienia Polsce bezpieczeństwa ze strony Niemiec oraz przesłania sprzętu wojskowego i personelu technicznego. Wskazano, iż Francja nie wyśle swoich wojsk do walki z Sowiecami⁴⁵.

Jest pewnym paradoksem, że Francja, która dystansowała się od negocjacji polsko-sowieckich, a przede wszystkim była niezwykle antybolszewicka, zdecydowała się na podpisanie z Polską układów sojuszniczych w okresie zawarcia traktatu pokojowego w Rydze. Podkreślmy także, iż we współczesnej polskiej historiografii, w przeciwieństwie do francuskiej, traktat ryski jest traktowany jako dopełnienie porządku wersalskiego dla Europy Środkowej.

Problem wschodniej polityki Francji po I wojnie światowej, w tym jej stosunku do polsko-bolszewickich negocjacji pokojowych i traktatu w Rydze, wymaga niewątpliwie pogłębionych badań archiwalnych. Francja po klęskach gen. Wrangla musiała postawić sobie pytanie, co dalej z jej polityką antyniemiecką na wschodzie i przede wszystkim w jakie relacje sojusznicze powinna wejść. W jej planach i działaniach występowało wprawdzie wiele pozornych niekonsekwencji, ale dominowały pragmatyzm i ochrona własnych interesów polityczno-ekonomicznych. Pomimo rezerwy, jaką zachowywał rząd francuski wobec traktatu pokojowego w Rydze, to jednak dawał on szansę na stabilizację w Europie Środkowej. Francja

⁴⁴ Szerzej zob. H. Bułhak, *Polska-Francja. Z dziejów sojuszu 1922–1939*, cz. 1: 1922–1932, Warszawa 1993; W. Śladkowski, *op. cit.*, s. 199.

⁴⁵ *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939*, t. 1: 1918–1932, red. T. Jędruszczak, M. Nowak-Kiełbikowa, dok. 30, 1921 luty 19, Paryż, Konwencja wojskowa między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Francuską, Warszawa 1989, s. 130–131.

jeszcze w okresie sukcesów odnoszonych przez Wrangla brała taką możliwość pod uwagę. Przychylnie jednak przede wszystkim patrzyła na tworzoną Małą Ententę i krytykowała Polskę za brak poparcia dla tego projektu. Oczekiwano współpracy pomiędzy Polską, Czechosłowacją, Rumunią i Jugosławią, bo byłaby ona niezwykle ważna w przypadku kolejnego ataku bolszewików.

From France's Eastern Policy during Poland's Peace Negotiations with the Bolsheviks in the Second Half of 1920 and Early 1921

Abstract

The article deals with French policy towards Poland and Bolshevik and 'White' Russia. The issues are presented in the context of the Polish-Soviet peace negotiations taking place first in Minsk and then Riga, and the peace signed in March 1921. The article aims to show the French position towards these events and present the French conception of policy in Eastern Europe, also in the context of attempts to neutralise Germany and secure against a possible German threat. France's attitude towards Russia and Poland was presented in the broader context of French plans for the construction of a small Entente, as well as Franco-British, Franco-Russian, and Franco-Polish relations. The article was based on French and Polish published documents and French archival material. This allowed an analysis of France's policy, plans, and anticipated actions towards the Bolsheviks during the Polish peace negotiations with them and in the future. For France, it was important that Russia should not make an agreement with Germany and that it should succeed in forming an anti-German alliance with 'White' Russia or enter into alliance arrangements with small states in eastern Russia. In French political, diplomatic, and military circles, the belief that it was illusory to sign any agreements with the Bolsheviks was still valid. The French believed that even if they signed peace terms, the Bolsheviks would not honour them anyway. Instead, they might again apply the war option to the newly created states on the ruins of the Romanov Empire. The French, distancing themselves from the Polish-Bolshevik peace talks and the Riga peace agreement, supported the idea of creating a small entente and implemented their plans for an alliance with Poland.

Из восточной политики Франции в период мирных переговоров Польши с большевиками во второй половине 1920 – начале 1921 г.

Аннотация

В статье рассматривается политика Франции, главным образом, в отношении Польши, а также большевистской и «белой» России. Вопросы представлены в контексте проходивших в Минске, а затем в Риге, польско-советских мирных переговоров и мирного договора, подписанного в марте 1921 года. Цель статьи – показать позицию Франции по отношению к этим событиям и представить французскую концепцию политики в Восточной Европе, в том числе в контексте попыток нейтрализовать Германию и обезопасить себя от возможной угрозы с ее стороны. Отношение Франции к России и Польше было представлено в более широком контексте французских планов по созданию малой Антанты, а также франко-британских, франко-русских и франко-польских отношений.

Статья написана на основе опубликованных французских и польских документов, а также французских архивных материалов. Это позволило проанализировать политику Франции, ее планы и предполагаемые действия по отношению к большевикам во время польских мирных переговоров с ними и в будущем. Для Франции существенно было, чтобы Россия не договорилась с Германией, и чтобы Франции удалось создать антигерманский союз с «белой» Россией или заключить союзные соглашения с малыми государствами на востоке России. Во французских политических и дипломатических, а также военных кругах продолжало бытовать убеждение в иллюзорности подписания каких-либо соглашений с большевиками. Французы считали, что большевики, даже если и подпишут мирные условия, все равно не будут их соблюдать. Зато большевики могут вновь применить войну как вариант к государствам, вновь создаваемым на руинах империи Романовых. Французы, дистанцируясь от польско-большевистских мирных переговоров и заключенного Рижского мирного договора, поддержали идею создания малой Антанты и приступили к реализации своих союзнических планов по отношению к Польше.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Documents Diplomatiques Français*, 1920, t. 1–3, ed. J. Bariéty, Paris–Bruxelles 1997–2002.
- Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich 1918–1926*, cz. 1: 1918–1921, cz. 2: 1921–1926, red. M. Wołos, J.J. Bruski, Warszawa 2020.
- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 3, oprac. W. Gostyńska i in., Warszawa 1964.
- Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939*, t. 1: 1918–1932, red. T. Jędruszcak, M. Nowak-Kiełbikowa, Warszawa 1989.
- Journal du général Edmond Buat 1914–1923*, ed. F. Guelton, Paris 2015.
- Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925*, red. H. Janowska, T. Jędruszcak, Warszawa 1981.

Opracowania

- Buĥhak H., *Polska-Francja. Z dziejów sojuszu 1922–1939*, cz. 1: 1922–1932, Warszawa 1993.
- Cienciała A.M., Komarnicki T., *From Versailles to Locarno. Keys to Polish Foreign Policy, 1919–1925*, Lawrence 1984.
- Davion I., *L'intégration de la Pologne dans la Petite Entente: cheval de Troie de la France et serpent de mer diplomatique*, „Valahian Journal of Historical Studies” (2004), no. 2, s. 67–93.
- Davion I., *Mon voisin, cet ennemi. La politique de sécurité française face aux relations polono-tchécoslovaques entre 1919 et 1939*, Bruxelles 2009.
- Essen A., *Polska a Mała Ententa 1920–1934*, Warszawa 1992.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Francja i jej rosyjski „sojusznik” w latach 1917–1921*, w: *Yesterday. Studia z historii najnowszej. Księga dedykowana prof. Jerzemu Eislerowi w 65. rocznicę urodzin*, red. J. Olaszek i in., Warszawa 2017, s. 53–68.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Francja wobec wojny i pokoju z bolszewikami (1919–1921)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 142 (2015), z. 4, s. 573–590.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Polska, bolszewicy i „biała” Rosja – z wschodniej polityki Francji (1918–1921)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 49 (2014), z. 1, s. 75–92.

- Gmurczyk-Wrońska M., *Stanisław Patek w dyplomacji i polityce (1914–1939)*, Warszawa 2013.
- Guelton F., *La France et la guerre polono-bolchevique*, „Annales-Centre Scientifique de l'Académie Polonaise à Paris” 13 (2011), s. 89–124.
- Guelton F., *Lorsque les officiers français jugeaient les officiers polonais*, w: *La Pologne et l'Europe du partage à l'élargissement (XVIIIe–XXIe siècles)*, ed. I. Davion, J. Kłoczowski, G.H. Soutou, Paris 2007, s. 99–107.
- Juzwenko A., *Polska a „biała” Rosja (od listopada 1918 do kwietnia 1920 r.)*, Wrocław 1973.
- Kamiński M.K., *Konflikt polsko-czeski 1918–1921*, Warszawa 2001.
- Kornat M., Wołos M., *Józef Beck. Biografia*, Kraków 2020.
- Kukułka J., *Francja a Polska po traktacie wersalskim 1919–1922*, Warszawa 1970.
- Namont J.Ph., *La Petite Entente, un moyen d'intégration de l'Europe centrale?*, „Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin” 2 (2009), no. 30, s. 45–56.
- Nowak A., *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*, Warszawa 2001.
- Soutou G.H., *La grande illusion. Quand la France perdait la paix 1914–1920*, Paris 2015.
- Śladkowski W., *Ferdinand Foch. Marszałek trzech narodów Francji, Wielkiej Brytanii, Polski*, Lublin 2018.
- Wandycz P.S., *France and Her Eastern Allies 1919–1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*, Minneapolis–Westport 1962.
- Wandycz P.S., *Soviet-Polish Relations 1917–1921*, Cambridge (Mass.) 1969.
- Wołos M., *Francja a traktat ryski*, w: *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1998, s. 261–273.
- Wołos M., *In the Hallways of Versailles. „White” Russia and Poland during the Paris Peace Conference*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 55 (2020), z. 3, s. 6–32.

Małgorzata Gmurczyk-Wrońska, prof. dr hab.; Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. Zainteresowania badawcze koncentruje wokół stosunków międzynarodowych w XIX i XX w., historii dyplomacji, ze szczególnym uwzględnieniem stosunków polsko-francuskich, francusko-rosyjskich i polsko-rosyjskich, a także dziejów II Rzeczypospolitej (mwronska5@wp.pl).

Małgorzata Gmurczyk-Wrońska, PhD with habilitation, professor of the Institute of History, Polish Academy of Science. Her research interests focus on international relations in the 19th and 20th centuries, the history of diplomacy with particular emphasis on Polish-French, French-Russian, and Polish-Russian relations, and the history of the Second Republic of Poland (mwronska5@wp.pl).